

La normativización del léxicu na enseñanza académica. Nivel oral.

Evaristo Baizán

ENTAMU

Diz Arias nel so llibru *Llingua y sociedá asturiana*: «Les variedaes llingüístiques, entós, deberán pertense'n cuenta na enseñanza siempre y más nos primeros cursos y lo lóxico será qu'al neñu de Cangas y al de Quirós y al de Llanes enantes de depende-y una normativa estándar del asturianu se-y faiga identificase col so dialeutu nativu». (1)

Sofitáu nesti criteriu xeneral que comparto, voi plantegar la mio propuesta didáctica sol lléxicu, cola vista puesta nel oxetivu caberu que Xosé Antón González Riaño propón na so *"Didáctica de la Llingua asturiana"*: «El llogru d'una espresión oral afayaíza del asturianu, dientru y fuera del aula». (2)

Van ser unes orientaciones sol cuidáu y el mimu col que ye menester enfocar y tratar l'adeprendimientu del léxicu, daes les nuses condiciones.

Dos salvedaes:

1) *Sol suxetu d'apredizax*. Anque tanto Arias comu

Riaño falen d'escolinos, pámeque los sos plantegamientos tienen un valir bastante xeneral comu pa poder aplicalos, tamién, a les enseñances medies, camentando que muchos rapazos allegarán a les clases d'asturianu nesti momentu. Esto, en por sí, plantega dellos problemes d'homoxeneidá, al entremecese rapazos escolarizaos na EXB colos que non. El mio trabayu atiense a rapazos que s'atopen col asturianu académicu clásique de nueves. Dende llueu, el neñu que, escolarizáu na EXB, algama'l llogru d'una suelta oralidá, tendrá de valir de motor pa los demás, dientru y fuera del aula.

2) *Sol oxetivu caberu*. La oralidá, y non la escritura, tien de ser lo primero. Cuandu'l nivel d'escolarización de la EXB algame porcentaxes mayoritarios, habrán plantegase oxetivos más llargos pa les enseñances medies.

Ensin embargu, entrambos niveles son inseparables, polo que la comprensión -una llectura- y la espresión -plumiar una fras- escrites valdrán d'erbies pal adeprendimientu oral.

Ente'l criteriu d'aniciu -identificación de los rapazos col so dialeutu- y l'oxetivu caberu -l'usu dafechu-, la enseñanza del asturianu'n xeneral atópase con un problema peculiar, amestáu a la mesma xera educativa: el de los dialeutos, hestóricamente aislaos ente sí.

El léxicu, ente los demás niveles de la llingua, ye'l mayor depositariu de les diferencies dialeutales. Néi, entremécense les variantes fonétiques, les vacilaciones vocá-likes y consonántiques, los localismos significativos, etcétera, y, al mesmu tiempu, ye l'espeyu nel que'l rapaz reconoz la so capacidá llingüística, na midía'n que ye capaz de remanar un mayor vocabulariu.

El procesu normativizado na enseñanza l'asturianu tien de tener por oxetivu conciliar el procesu d'identificación

(1) *Llingua y sociedá asturiana*, Xixón, 1984, 2ª ed., p. 61.

(2) *Didáctica de la llingua asturiana*, Uviéu, ALLA, 1988, p. 15.

del rapaz col léxicu del so entornu y l'adautación d'esti léxicu a la forma estándar, que caberamente ha ser la forma escrita.

DELLES TORQUES

a) *Diccionariu.*

Entavía nun disponemos d'un diccionariu normativu. Ensin qu'esto suponga imposibilidá d'enseñar el nuesu léxicu, ye una torga importante. El recursu ta'n remanar los diccionarios particulares, a sabiendes de que nun se-yos pue pedir un tratamientu completu de ca voz, nel que tendrían de dir les llendes contestuales y paradigmátiques xunta toles aceiciones y otre informaciones.

b) *Vocabularios parciales.*

Hailos por oficios, por materies, por llugares, etcétera, pero fáta-yos munchu rigor, quedándose nuna recoleición de voces documentaes cola aceición local, cola fonética dialeutal y ensin comparanza con más nada. De toes maneres, el so remanamientu na enseñanza, nos llugares d'orixen y comarques averaes pue ser enforma positivu, comu puntu partida, pola identificación que supón pa los rapazos.

c) *Estudios diacrónicos*

L'estudiu diacrónicu-sistemáticu del nuesu léxicu ta ensin facer. Fuere un encontu perbonu pa clasificar la filiación de ca voz, estremando, sobre too, los préstamos d'anguañu y d'antañu y diverses evoluciones semántiques, destorgando la llingua de lo que nun-y fuere propiu. Pero la falta d'una producción escrita abondosa, nel trescurso los sieglos, que mos permitiese documentar esi trabayu, ye un problema ensin igua dala. Razonos de prestixu fixeron que yá dende'l sieglu XV, los escribientes desdexaran l'asturianu'n favor del castellán.

L'OXETU D'ESTUDIU

Los localismos.

Por mor de la dixebración constante y l'aislamientu, el nuesu léxicu careció, cási que tola vida, d'un esperdigamientu nos niveles fonéticu y significativu que desfiguró enforma la so unidá fondera.

a) Nel nivel del significante, el léxicu asturianu ta dixebráu por fenómenos, ente los que tán por exemplu:

1- Metafonía: escañu = esconu = esquenu.

2- Vacilación de vocales átones: fulecho = felechu, meruca = muruca

3- Vacilaciones consonántiques: estonces = entonces, patada = patá (-d- = -Ø- igual que pa -b- y -g-)

4- Derivaciones silábiques del mesmu raigañu: afuegu = aforfugu.

5- Evoluciones fonétiques dixebraes que se corresponsen coles variantes llingüístiques:

- Diptongaciones occidentales: fouz = foz, -eiro = ero.

- Delles consonantes: peña = pena, llobu = llobu, fueu = ñueu (f- inicial) tanto del Occidente comu del Oriente.

- Grupos: cuito = cucho

- Los plurales: casas = cases

- etcétera.

b) Nel nivel del significáu danse dos fenómenos sobre too:

1- Aplicaciones restrinxíes de voces locales.

Ye perfrecuente que voces de significáu más estensu n'otros llugares tengan un significáu ruin en dellos sitios, nun lu emplegando más pa dellos casos o situaciones. N'Ayer, por exemplu, "esguilar" entiéndese comu esñidiase'n llano o p'abaxo, pero enxamás p'arriba.

2- Usu esclusivu d'una de les voces de les sinonimies.

Mecer = catar, parllar = falar. Los sinónimos son desconocíos de llugar en llugar, emplegando una de les formes namás y calteniendo, comu muncho, dalguna otra forma nel léxicu pasivu.

La inestabilidá nos campos llésicos.

La falta cultivu abondosu del nuesu léxicu traxo darréu una llimitación sémica na so aplicación oral y esto nun foi más el primer pasu pa la inestabilidá y frayamientu de los campos semánticos n'asturianu.

"Ye claro que les posibilidaes d'agüeyar les fondes fendeúres que dixebren los campos léxicos del asturianu frente al castellán nun puen dexase reducies a dellos exemplos". (3)

L'analís del conxuntu de los campos léxicos asturianos fadramos ver estos fenómenos qu'habremos tener en cuenta na enseñanza:

a) Préstamos asitiaos.

L'asturianu tien asitiaos, nel so sistema, muchos préstamos castellanos dende cuantayá. Estos préstamos entraron tal cual yeren, o bien se-yos adautó la so fonética, inxertándose, perfeutamente, nunos campos significativos ermos. Ente éstos destaquen los nomes abstractos y los teunicismos.

b) Llatinismos.

Atópense muchos llatinismos, que'n teniendo la so evolución n'asturianu, allegáronmos tamién a travís del castellán, con otra forma, conviviendo a vegaes la forma castellana y l'asturiana:

botixu (de botijo) = botiya (forma ast.)

burbuxa (de burbuja) = borbolla (forma ast.)

(3) "Proyeutu d'investigación" *Estudios y trabayos del Seminariu de Llingua Asturiana*. II. Universidá d'Uviéu. 1979, p. 153.

aguixón (de aguijón) = güichu / güiyu (formes ast.) (4)

Estos nomes pasen ente nós por sinónimos y nun fienden la cadarma semántica, anque na xera educativa debieran adprendese, con preferencia, los nomes d'evolución llariega.

c) Otros castellanismos adautaos

Un primer casu ye aquél nel que los préstamos s'asitien en campos léxicos que debieran tar tomaos polos nomes autóctonos. Son voces asturianas de les que nun fuimos a modernizar y enanchar la so referencia semántica, partiéndose la significación en dos:

- La que corresponde a la referencia tradicional, pa la qu'emplegamos el nome asturianu: "la exa" -nome femenín, aplicáu al carru vieyu-, "el xergón" -de fueya de maíz-, "el furmientu" -que se fai'n casa.

- La que corresponde a la referencia moderna, pa la qu'emplegamos el nome castellán: "l'exe" -de carros más modernos, de coches, etcétera, "el colchón" -de llana o muelles-, "la levadura" -porque la mercamos na tienda. (5)

Son casos nos que se da conflictu semánticu, nel que la meyor parte llévala'l préstamu.

Otru casu entavía más peligrosu ye'l que nun sólo permite qu'un préstamu suplante'l nome asturianu o s'afite comu aceición dientru'l mesmu campu, sinón que fraya la mena'n que la concencia semántica asturiana estructura la realidá: pa un asturianu "güe" o "xatu" son la mesma cosa - un machu capáu o ensin capar-. Poro, la distinción ente xatu y güe nun ye asturiana. (6)

La falta rexistros.

La falta rexistros ta rellacionada direutamente con facer

(4) Op. cit., pag. 152

(5) Op. cit. pag. 152-153

(6) Op. cit. pag. 153

del asturianu llingua de cultura. Fasta güei nun foi tal. Prodúxose un desendolque "normal" de les aceiciones rellacionaes cola forma de vida tradicional -l'aldea coles sos formes de cultura y producción- pero un paralís no que cinca a les aceiciones rellacionaes coles formes de vida urbana, la téunica, les artes, etcétera.

Los vocabularios sectoriales -hestóricos, didáuticos, científicos o periodísticos- son perescasos, faciéndomos duldar sol usu de préstamos o la creación de neoloxismos. Entrambos tendríen de dir acompangaos d'una aceutación xeneral pa quedar afitaos comu patrimoniu léxicu de la llingua. Ye polo que'l so usu y enseñanza tien de ser enforma flesible. Delles vegaes, por exemplu, ye meyor l'usu de perífrasis asturianas que l'usu de préstamos o neoloxismos forzaos.

OXETIVOS XENERALES

El léxicu tien d'adeprendese rellacionáu colos demás aspeutos llingüísticos y too ello empobinao pal so usu d'avezu, y esto nun ye posible más nuna programación xeneral de les capacidaes comprensives y espresives del rapaz, que nun ye'l mio cometíu.

Ensin embargo, podemos esbillar d'ente los oxetivos rellacionaos cola comprensión y espresión orales, aquellos específicos del léxicu qu'amás cinquen al so aspeutu normativizador.

COMPRESIÓN ORAL

- 1- Conocer el léxicu del conceyu de so, na so forma dialeutal y normativizada
- 2- Comprensión del léxicu asturianu comu cadarma semántica, desdexando'l conceutu de fala local y de castellán

adulteráu.

3- Pescanciar el valir del léxicu asturianu pa la espresión cultural y científica y la comunicación en xeneral desanicando la idega de semántica campesina.

4- Conocer les formes d'enriquecimientu léxicu: los afixos, les families lésiques, les sinonimies, les antonimies y les poli-semies.

ESPRESION ORAL

1- Amenguar enforma les distancies ente'l vocabulariu pasivu -que se comprende- y l'activu- que se emplega.

2- Remanar con soltura'l vocabulariu rellacionáu col arrodiu'l rapaz.

3- Dominar locuciones y modismos asturianos.

4- Saber adautar el vocabulariu a les sos situaciones y rexistros na so forma estándar.

D'ente estos oxetivos xenerales, vamos esbillar y desendolcar los rellacionaos col aspeutu normativizador, pero siempre dende los criterios que van darréu:

CRITERIOS XENERALES.

1- Nel procesu identificación del rapaz col léxicu ha principiase pol léxicu corriente qu'alita na cai. Dir enanchando le sos significaciones, atalantando la so pronunciación estándar y ufiertando sinonimies qu'enriquezan el campu léxicu de que se trate, pero siempre alredecor d'una atividá-sofitu.

2- El rapaz, polo xeneral, ye'l que tien d'ufiartar - emplegando téuniques motivadores- el léxicu elemental que valga d'aniciu de les actividaes que cinquen a los sos centros d'interés.

3- Habrá dase más importancia al usu abondosu de voces, anque seyan perdialeutales, qu'al usu correutu del estándar.

4- L'enriquecimientu léxicu tien de dir pola tresformación nes voces asturianas de les sos correspondientes castellanes que vaigan surdiendo nes actividaes.

OXETIVOS DE CORREICIÓN NORMATIVIZADORA

El rapaz ha tomar concencia del procesu normativizador, atalantando, intuitivamente, les formes estándar d'aquélles qu'él conoza na so forma dialeutal.

Al profesor correspuénde-y esclariar tolos casos dialeutales, sistematizaos llingüísticamente, de los que'l rapaz esbille lleis xenerales.

Caún de los casos posibles dirá entemanáu del oxetivu mínimu que se quier algamar:

1- Conocer la forma común asturiana, nel nivel del significante, de les sos correspondientes dialeutales que'l rapaz conoza.

Dientru l'actividá que se tea desendolcando, apaecerán voces clasificaes dientru lo que nomamos "localismos nel nivel del significante". El profesor dirá tomando nota d'elles y casu por casu, comu por exemplu:

11 /11	local	común
	Llugar	Llugar
	Llobu	Llobu
	agarradiella	agarradiella

Metafonía	local	común
e=i	puiblu suinu	pueblu sueñu
ñ=n	pena suinu	peña sueñu

etcétera.

Ca llugar tendrá les sos peculiaridaes, que'l profesor tien de conocer d'antemano. Con esquemes d'esti tipu a la vista los rapazos entamarán cualisquier otra actividá empobinada a afitar la concencia d'estes equivalencies, fasta algamar l'automatismu nes adautaciones.

2- Algamar un conocimientu esautu de la significación de les pallabres de significáu local restrinxíu.

Pa esti casu ye menester ufiertar contestos estremaos pa les pallabres que, surdies nel aula, son reconocies pol profesor comu d'emplegu restrinxíu. El rapaz habrá remanar estes voces nos sos sentíos más amplios y que desconociere.

3- Conocer sinonimies variaes d'emplegu local a la par de la forma más d'avezu.

El profesor tomará, del léxicu que vaiga surdiendo nes actividaes de comprensión y espresión oral, aquelles voces

d'usu más local, entremeciéndoles coles d'usu más xeneral nos mesmos contestos.

4 - Estremar el sistema léxicu asturianu del sistema léxicu castellán.

Anque la nuesa llingua tien inxertos abondos préstamos castellanos, el problema ta más na concencia'l rapaz, que toma por castellanos toles voces comunes y asemeyaes. Comu nesti tarrén nun hai llandes afitaes, nun se deben emplegar les fórmules: "eso nun ye asturianu", "eso ye castellán". La ferramienta más afayaíza pa les voces particulares ye'l diccionariu, que tienen qu'avezase a remanar. Pero'l plantegamientu ha dase'n unidaes mayores, onde la situación d'usu alvierte si les aceiciones son de caráuter asturianu o non.

Habrán facese actividaes qu'estremen entrambos sistemes léxicos nos sos diversos aspectos:

a) Homofonías / homonimies del tipu: "aportar", "catar", "mecer", de les que ye pernecesario nun entremecer el significáu de ca llingua.

b) Homonimies nes que se da interseición significativa del tipu: "arrimar", "prender", "atacar", "colar", nes que les aceiciones esclusives del asturianu han ser más emplegaes a efeutos pedagóxicos.

c) Formes asemeyaes nel significante y con concomitancies significatives del tipu: "llueu" -luego-, "ruxir" -rugir-, "neciu" -necio- que'n teniendo'l mesmu orixe etimolóxicu que les sos correspondientes castellanos, abarquen un diferente campu léxicu.

d) Formes comunes tantu nel tarrén del significante comu nel del significáu. L'averamientu de los dos sistemes llingüísticos nótese enforma nestos casos.

Ye importante facer a los rapazos conscientes d'esta peculiaridá dende la perspeutiva asturiana.

ESBOZU DE DELLOS OXETIVOS COMUNES A CUALQUIER LINGUA NORMALIZADA

1 - Tresformación del vocabulariu pasivu n'activu.

El conocimientu esautu, por parte del profesor, de les llandes del vocabulariu pasivu de los rapazos ye lo primero p'algamar l'oxetivu. Nesti sen, la lletura de testos coloquiales, na que los rapazos puean interferir ca vez que nun entiendan daqué, puede ser un bon métodu. Colo lleído dispónse d'un vocabulariu a remanar polos rapazos.

2 - Enanchar el conocimientu de la significación de la pallabra.

Esti oxetivu ta enforma rellacionáu cola conceición del asturianu comu llingua de semántica campesina y la so capacidá pa la espresión científica. Ye, polo tanto, menester avezar a los rapazos a falar de temes de caráuter científicu, chando mano de pallabres tamién coloquiales d'avezu.

3 - Pescanciar la polisemia de les pallabres.

Ente les pallabres polisémiques, a efeutos de normativización interesen enforma les qu'axunten aceiciones esclusives del asturianu con otres comunes del castellán.

4 - Pescanciar les oposiciones que se dean nos antónimos.

Les actividaes rellacionaes con esti oxetivu son de les más afayaíces pa la comprensión de lo que ye un sistema léxicu.

5 - Conocer les formes de derivación y composición de pallabres.

Pesie a la pérdida de capacidá xeneradora de nueu léxicu que sopelexa al asturianu, entá-y queda vitalidá y ye a catar nueves sufixaciones, composiciones y neoloxismos pa referise a nueves realidaes.

So la manera'n que l'asturianu s'enriquez a sí mesmu, pue chase mano d'exercicios comunes a cualquier llingua, aunque colos recursos de nós. Esti métodu permite a los rapazos

calar ner verbes de la llingua y comprender la so distintividá.

Los afixos asturianos -erbía importante nel algame d'esti oxetivu- carecen de los mesmos problemes de normativización que'l léxicu común, polo que tamién son d'aplicación pa ellos los oxetivos que cinquen a esa normativización.

6 - Ser capaz de caltener un diálogu so temas del arrodio'l rapaz y de los sos centros d'interés, con un emplegu afayaízu

del léxicu.

Col algame d'esti oxetivu, l'adeprendimientu del léxicu quedaría inxertáu nel desendolque de les capacidaes comprensives y espresives del nivel oral y empobinaría al nivel escritu.

La normativización del léxicu na comprensión y espresión escrites ye, dende llueu, una xera de la enseñanza media pero pámeque ta subordinada al llogru d'unos bonos resultaos nesta primera estaya.

